

Vilniaus universitetas
TARPTAUTINIŲ SANTYKIŲ IR POLITIKOS MOKSLŲ INSTITUTAS

POLITIKOS MOKSLŲ PROGRAMA

GABRIELĖ SVYLAITĖ

IV kurso studentė

**ESTETINĖS POLITIKOS IDĖJA KANTO „SPRENDIMO GALIOS
KRITIKOJE”**

BAKALAURINIS DARBAS

Darbo vadovas: Prof. habil. dr. Alvydas Jokubaitis

Vilnius, 2019

Bakalauro/magistro darbo vadovo/ės išvados dėl darbo gynimo:

.....
.....
.....

.....
(data)

.....
(v., pavardė)

.....
(parašas)

Bakalauro/magistro darbas įteiktas gynimo komisijai:

.....
(data)

.....
(Gynimo komisijos sekretoriaus/ės parašas)

Bakalauro/magistro darbo recenzentas/ė:

.....
(v., pavardė)

Bakalauro/magistro darbų gynimo komisijos įvertinimas:

.....

Komisijos pirmininkas/ė:

Komisijos nariai:

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

Patvirtinu, kad įteikiamas darbas *Estetinės politikos idėja Kanto „Sprendimo galios kritikoje“* yra:

1. Atliktas mano pačios ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose;
2. Nebuvo naudotas kitame Institute/Universitete Lietuvoje ar užsienyje;
3. Nenaudoja šaltinių, kurie nėra nurodyti darbe, ir pateikia visą naudotos literatūros sąrašą.

Gabrielė Svylaitė

BIBLIOGRAFINIO APRAŠO LAPAS

Svylaitė G. Estetinės politikos idėja Kanto „Sprendimo galios kritikoje“: Politikos mokslų specialybės, bakalauro darbas / VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas; darbo vadovas prof. habil. dr. Alvydas Jokubaitis. – Vilnius, 2019. – 35 p.

Reikšminiai žodžiai: estetinė politika, politinis sprendinys, estetinis sprendinys, Kantas, Arendt, subjektyvus universalumas, estetinė idėja, sensus communis

Šiame darbe nagrinėjamos Immanuelio Kanto „Sprendimo galios kritikos“ potencialios politinės implikacijos. Tokia analizė yra reikšminga šiandienos pliuralistinės visuomenės kontekste - nesant objektyvaus transcendentinio kriterijaus politinio sprendinio teisingumui nustatyti, reikalingas vidurio kelias tarp objektyvumo ir subjektyvumo politikoje. Hannah Arendt manymu, į Kanto estetinį sprendinį reikėtų žiūrėti kaip į politinio sprendinio pagrindą dėl jo subjektyviai universalaus pobūdžio. Šiuo darbu siekiama parodyti, jog Arendt sumanymas sulygtinti estetinį sprendinį su politiniu yra sunkiai įgyvendinamas todėl, kad Kanto teorijoje estetinis sprendinys yra formalus ir autonomiškas - nepriklausomas ne tik nuo subjektyvių interesų, bet ir nuo bet kokios proto sąvokos. Tai nedera su politikos praktine prigimtimi - politinis sprendinys visuomet suponuoja tam tikrą interesą. Siekiant įrodyti šią tezę, pirmiausia, rekonstruojama Kanto estetinio sprendinio ir Arendt politinio sprendinio teorijos. Vėliau šios yra palyginamos “estetinės idėjos” ir “sensus communis” sąvokų pagrindu. Analizė leidžia daryti išvadą, jog Arendt “sensus communis” susieja su naratyvine etika, kuri suponuoja interesą ir paneigia estetinio sprendinio nepriklausymo nuo sąvokos sąlygą.

Turinys

Ivadas.....	6
1. Estetinio ir politinio sprendinio santykis.....	13
1.1. Estetinis sprendinys Kanto „Sprendimo galios kritikoje”.....	13
1.2. Estetinis sprendinys kaip politinis sprendinys: H. Arendt interpretacija.....	17
2. Formalaus estetinio sprendinio deramumas su praktine politikos prigimtimi.....	19
2.1. „Sensus communis” kaip politinė sąvoka.....	19
2.2. Estetinės idėjos kaip politinės idėjos.....	26
Išvados.....	31
Literatūros sąrašas.....	33
Summary.....	34

Ivadas

Problema ir aktualumas: Vienas iš pagrindinių galvosūkių šiuolaikinės politinės filosofijos lauke yra skirtingų individų interesų suderinimas ir reprezentavimas. Ši problema ypač aktuali liberalios demokratijos viešpatavimo laikais dėl pasikeitusios žmogaus sampratos. Klasikinės prigimtinės teisės klestėjimo laikotarpiu remtasi prielaida, jog egzistuoja žmogui pažinios objektyvios moralės taisyklės, taigi, natūraliai, egzistavo ir kriterijai, kuriais remiantis buvo galima spręsti, kurių žmonių veiksmai labiau atitinka objektyvią moralės tvarką, o kurie yra nukrypę toliau nuo jos. Šiandien, atsisakius mąstyti apie žmogaus prigimtį kaip apie turinčią patvarų pamatą koncepciją, susiduriame su pliuralistinės demokratijos iššūkiais - svarbiausia, objektyvių kriterijų trūkumu. Šiuolaikinėje demokratijoje individų nuomonių įvairovės gausa yra suvaldoma ir suderinama per reprezentacijos mechanizmą. Tačiau, iškyla problema - kuo vadovaujantis turėtume pasirinkti geriausiai žmonių įvairovę reprezentuojantį asmenį tuomet, kai siekiame išvengti objektyvios socialinės tvarkos postulavimo? Ką apskritai reiškia teisingas politinis sprendinys ir interesų atstovavimas moderniaame pasaulyje, kuriame atsisakoma transcendentinio gėrio kriterijaus?

Minėtas klausimas kaip probleminis galėjo iškilti tik sekuliarioje visuomenėje, kurioje, atsisakant aukštesniojo transcendentinio autoriteto, tarp skirtingų individų nebėra akivaizdaus sutarimo dėl nekvestionuojamų pamatinių moralinių prielaidų. Būtent tik atsisakius prielaidos apie anapus imanencijos egzistuojančią būtį, sudarytos sąlygos atsirasti nuolat besidalijančiam pliuralizmui, kuris galiausiai tampa vienu esmingiausių bruožų, charakterizuojančių postmodernų politinį gyvenimą. Politinio sprendinio klausimas visu savo problemišku sunkiai galėjo atsiskleisti Antikos laikų visuomenėje, kadangi anuomet tikėta esant tam tikra harmonija tarp kosmo sandaros ir paskiro žmogaus. Visa graikų filosofija rėmėsi pamatine nuostata, jog pasaulis yra protingas ir tvarkingas. Tvarkingas kosmas yra harmoningame santykiyje su žmogaus protu - mikrokosmu, kuris, atitinkamai, irgi suvokiamas kaip protingas ir galintis užčiuopti tiesos dalis pasaulyje. Graikų laikų mąstytojų santykis su politika ir morale taip pat rėmėsi šiom pamatinėmis prielaidomis. Net ir būdami neišvengiamai natūraliai skirtingi, žmonės sutarė dėl tam tikrų objektyvių normų, struktūruojančių politinį gyvenimą pagal kosmo sandarą. Šią idėją plačiau išskleidžia F. R. Ankersmitas. Kalbėdamas apie prigimtinės teisės doktriną, Ankersmitas nurodo šios ištakas stoicizmo filosofijoje. Stoikai kalbėjo apie visą tikrovę persmelkusį logoso pradą, lemiantį racionalią pasaulio tvarką. Logosas, kurį galima suvokti kaip proto dėsnį, buvo suprastas kaip

reguliuojantis tiek išorinį pasaulį, tiek ir žmogaus mąstymą apie pasaulį. Tai reiškia, kad yra tam tikras atitikimas tarp pasaulio tvarkos ir žmogaus proto - jie gali būti tarpusavyje palyginami.¹ Žmogus, remdamasis savo proto galiomis, yra pajėgus „užčiuopti“ tikrovę, neapsiribojant vien gamtine sfera, tačiau ir tuo, kas glūdi pačiame žmoguje kaip natūralus dėsnis. Būtent dėl tikėjimo palyginamumu tarp žmogaus ir pasaulio tvarkos, iki-moderniuoju laikotarpiu reprezentacijos, arba, politinio sprendinio, problema negalėjo iškilti taip aiškiai. Žmogaus proto harmonijos su pasauliniu protu prielaida užtikrino esant neiširstamą sąjungą tarp žmogaus ir pasaulinės tvarkos. Taigi, žmogaus protas suprastas kaip potencialiai galintis suvokti pamatinius moralės dėsnius, pagal kuriuos turėtų būti struktūruojamas ir politinis gyvenimas: „prigimtinės teisės filosofiją galime suvokti kaip įspūdingiausią pastangą kada nors padarytą žmonijos istorijoje, bandant išvesti kokia „turėtų būti“ gera etinė ar politinė tvarka iš to, kokia „yra“ žmogaus ar visuomenės prigimtis”.² Įvairiais pavidalais šis graikų mąstyme užgimęs suvokimas apie tvarkingą pasaulį ir galimybę jį pažinti laikėsi iki modernųjų laikų. Akivaizdu, kad šiandien protingos pasaulio tvarkos ir ją atitinkančios objektyviai geros socialinės tvarkos samprata yra nunykusi. Galutinai atsisakius transcendentinio moralės standarto, būdingo klasikinei politinei minčiai, politinės filosofijos laukas koncentruojasi į pastangas atrasti bendrus sueities taškus šiapusybėje, arba, dar kitaip, problemą suformuluoti galima klausiant: į ką atsižvelgdami sprendinius politiniame gyvenime laikome teisingais arba klaidingais? Neišvengiamai, reprezentacijos (skirtingų individų suderinimo) klausimas yra klausimas apie tai, kas yra (teisingas) politinis sprendinys.

Nesant transcendentinio gėrio standarto, bendras politinis konsensusas, bet koku atveju, yra laikinai nepastovus, kintantis, o apie jo teisingumą ar klaidingumą tikrąją šių žodžių prasme, negalima pasakyti nieko prasmingo. Tai skatina permąstyti pačią politikos prigimtį ir kelti klausimą, ar jos pagrindo nereikėtų ieškoti visai ne proto argumentuose, bet veikiau įspūdyje ir jausmingume. Taip mąstantys autoriai gali būti įvardijami kaip estetai. Į politiką šie mąstytojai žiūri veikiau kaip į politinės arenos veikėjų kuriamą spektaklį ar meno kūrinį. Yra didelė gausa autorių, kurie išvelgė vienus ar kitus estetinius politikos elementus. Viena dalis tokių autorių atkreipė dėmesį tik į panašumus tarp estetinio ir politinio sprendinio (Z. Baumanas, I. Berlinas ir kt.), tačiau kiti autoriai kalbėjo apie politikos estetizavimą jau iš pačių pagrindų (F. Nyčė, J. Ranciere, R. Rorty ir kt.).³ Apie amžiną politikos ir estetikos sąjungą Ranciere yra drąsiai teigęs, jog „moderniuoju laikotarpiu

¹ Franklin Rudolf Ankersmit, *Aesthetic politics: political philosophy beyond fact and value*. Stanford University Press, 1996, 31.

² Ten pat, 32.

³ Jokubaitis, Alvydas. „Aesthetic Elements of Politics." *Lithuanian Political Science Yearbook* 2003 (2004): 43-45.

neįvyko jokio politikos „estetizavimo“, nes politika iš principo yra estetiinė”⁴. Minėti autoriai atsisako politiką grįsti tiesa ir laikosi pozicijos, jog svarbiau yra estetiinė pajauta. Protui nepaklusni vaizduotė tampa svarbiausiu veiksnium, kuriančiu politinius ryšius. Visų autorių, rašiusių apie estetikos ir politikos ryšį kontekste, išsiskiria Hannah Arendt politinio sprendinio teorija. Panašiai kaip ir minėti autoriai ji politikos pagrindą laiko estetika. Autorė politinio sprendimo krizę sieja su objektyvaus kriterijaus nykimu, kuris ypatingai ryškiai pasimatė po XX a. totalitarizmo iššūkių. Visgi, yra vienas esminis aspektas, leidžiantis Arendt politikos estetizavimo koncepciją išskirti iš daugumos kitų autorių, priklausančių šiai tradicijai. Autorės sumanymas unikalus tuo, jog, susaistydama vaizduotę su protu, Arendt taip pat derina objektyvų ir subjektyvų elementus sprendinyje, nepalikdama spęsimo apie svarbius politinius fenomenus vien nevaržomam vaizduotės polėkiui. Arendt, nors ir sulygina estetinį sprendinį su politiniu, tačiau tai darydama neatsitiktinai remiasi būtent Kanto filosofija - autorei rūpi estetiškas jausmas ne kaip radikaliai subjektyvus, laisvas vaizduotės žaismas, tačiau kaip vidurkelis tarp subjektyvumo ir objektyvumo sprendinyje. Kanto teorijoje tai išpildoma. Esant, iš pažiūros, bendrų sueities taškų neturinčioje pliuralistinėje visuomenėje, svarbu atrasti tokį politinio sprendinio pagrindą, kuris, vieną vertus, išvengtų radikalaus subjektyvumo, bet, kitą vertus, taip pat išvengtų ir pagundos pasukti absoliutaus normatyvinio universalizmo keliu - postuluoti esant vienintelę sektiną tiesą. Arendt rašo: „aš esu užtikrinta, kad totalitarizmo katastrofa nebūtų įvykusi, jeigu žmonės dar būtų tikėję į Dievą ar pragarą - tai yra, jeigu dar būtų buvusios kokios nors nepajudinamos taisyklės (angl. *ultimates*). Tačiau jų nebuvo. Žmogus negalėjo į nieką atsiremti.”⁵ Arendt manymu, po sprendimo krizės esame atsidūrę tokioje situacijoje, kuomet žmonėms lengvai gali būti primesta bet kokia vertybių sistema. Mes nebeturime transcendentinio mato, tačiau esam įpratę turėti tam tikrą vertybių sistemą. Tai galėjo sudaryti prielaidas ir totalitarizmo katastrofai.⁶ Taigi, Arendt rūpėjo atrasti tokį politinio sprendinio pamatą, kuris sykiu išvengtų abiejų minėtų kraštutinių. Būtent dėl šios priežasties autorė savo samprotavimus remia Kanto kritine filosofija. „Sprendimo galios kritikoje” autoriui rūpėjo atsakyti į klausimą kaip galimas universaliai galiojantis skonio sprendinys, kuris, vis tik nėra objektyvus, kadangi grožis nėra objektų savaime savybė, tačiau yra susijęs su subjektui sukeliamu jausmu. Kantą domino, kaip jausmas, priklausydamas nuo subjekto, gali tuo pačiu būti visų žmonių

⁴ Jacques, Rancière, *Disagreement: Politics and philosophy*. U of Minnesota Press, 1999, 58.

⁵ Hannah Arendt, *Lectures on Kant's political philosophy*. Chicago: University of Chicago Press, 1989, 115.

⁶ Ten pat.

atžvilgiu universaliai galiojantis.⁷ Apie grožį Kantas kalba kitaip, negu įprasta kasdienėje kalboje - tai nėra tai, apie ką galėtume pasakyti, jog „dėl skonio nesiginčijama“. Darydami grožio sprendinį mes reikalaujame visų kitų žmonių sutikimo su juo, todėl, grožio (skonio, arba, estetiško) sprendinys visuomet pretenduoja į subjektyvųjį universalumą.⁸ Ši komplikauta Kanto grožio koncepcija plačiau bus atskleista dėstomojoje darbo dalyje, tačiau čia svarbu atkreipti dėmesį į panašumą tarp grožio sprendinio ir politinio sprendinio. Ieškodamas pagrindimo grožio sprendinio universalumui, Kantas sprendžia tą pačią vidurkelio tarp objektyvumo ir subjektyvumo problemą, kuri sudaro politinio sprendinio problemos esmę. Dėl šios priežasties būtent Kantas tampa Arendt atramos tašku, o pati „Sprendimo galios kritika“ - vertu dėmesio analizės objektu dėl savo galimų politinių implikacijų, potencialiai galinčių būti itin reikšmingomis turint omenyje šiandienos pliuralistinės visuomenės iššūkius.

Darbo tikslas: Aukščiau atskleista politinio sprendinio problema reikalauja ieškoti vidurio kelio tarp subjektyvumo ir objektyvumo politikoje. Kanto „Sprendimo galios kritikos“ analizė potencialiai gali pateikti esminių įžvalgų teisingo politinio sprendinio klausimu. Šiuo darbu siekiama išanalizuoti Kanto trečiąją kritiką kaip galimai politiškai reikšmingą veikalą. Tokia analizė turėtų padėti atsakyti į klausimą - ar Kanto „Sprendimo galios kritikoje“ išskleistas grožio sprendinys gali būti ir politinio sprendinio pagrindu?

Darbo tezė: Kanto estetiško sprendinys negali būti suderinamas su praktiniu politiniu sprendiniu todėl, kad nurodo į formalias struktūras ir autonomiškumą, o politinis sprendinys savaime suponuoja tam tikrą suinteresuotumą ir poziciją.

Darbo uždaviniai ir metodas: Darbo tikslą pasiekti ir tezę įrodyti bus bandoma atskleidžiant Kanto „Sprendimo galios kritikos“ ir Arendt politinio sprendinio teorijos pagrindines idėjas, bei jas palyginant. Abiejų veikalų nuosekli analizė turėtų atskleisti priešpriešas tarp autorių ir parodyti, jog Arendt bandymai formalų estetinį sprendinį suderinti su pliuralistine politine tikrove susiduria su sunkiai išsprendžiamomis problemomis. Siekiant tai įrodyti, keliami šie uždaviniai, kurių pagrindu bus struktūruojama ir darbo dėstomoji dalis:

- Pirmiausia, bus rekonstruojama Kanto estetiško sprendinio teorija. Šis autoriaus teorijos atskleidimas reikalingas tam, kad apsibrėžtume esminius estetiško sprendinio aspektus, tokiu būdu pamatydami kodėl būtent jie potencialiai gali atrodyti tinkami kaip politikos pagrindas.

⁷ Kantas, *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991, 143.

⁸ Ten pat, 64.

- Antra, bus rekonstruojama Arendt politinio sprendinio teorija. Šis autorės teorijos atskleidimas reikalingas tam, kad pamatytume koku būdu Kanto estetikos teorija gali būti pritaikoma politikoje.
- Abiejų autorių teorijų rekonstrukcija įgalina Kanto estetinio sprendinio ir Arendt politinio sprendinio palyginimą. Pirmiausia, bus atkreipiamas dėmesys į Kanto sąvoką, svarbiausia - *sensus communis*, vartoseną Arendt tekste. Toliau, bus bandoma atskleisti, koku būdu Arendt bando derinti estetines idėjas su politika. Tai turėtų atskleisti teorines įtampas kylančias iš bandymo suderinti formalią Kanto teoriją su praktine politikos sritimi.

Tyrimų apžvalga ir darbo niša: Kanto „Sprendimo galios kritika“, kaip politinės filosofijos veikalas, nėra sulaukęs didelio dėmesio akademinėje literatūroje. Didžioji dalis autorių neužsiima tiesiogine Kanto interpretacija, tačiau į skonio sprendinį, kaip potencialiai politinį, žiūri per Arendt pateiktą Kanto analizę. Taigi, pagrindinė literatūra estetinės politikos galimybės Kanto filosofijoje tema yra atsakas Arendt. Vieną dalį tokių autorių sudaro jos politikos estetizavimo projekto kritikai. Pirmiausia, tai neo-kantininkai, kurie kritikuoja autorę dėl kognityvinio pagrindo atsisakymo. Jürgen Habermas teigė, jog „Arendt įžvelgia didžiulę prarają tarp žinojimo ir nuomonių, kuri negali būti uždaryta argumentais”.⁹ Tuo pačiu pagrindu paremtą kritiką pateikia ir Ronald Beiner. Panašiai kaip ir Habermas, Beiner laikosi pozicijos, jog neturint jokio pažinaus kriterijaus atskirti teisingiems politiniams sprendiniams nuo neteisingų, iškyla daug problemų. Tai sukuria chaotišką situaciją, kuomet negalime atskirti, kuris iš sprendinių yra labiau pagrįstas - nebelieka politinio žinojimo.¹⁰ Autorius įžvelgia problemišumą Kanto estetinės teorijos formalume ir dėl šios priežasties tikslingai klausia, ar Kanto filosofija apskritai yra tinkama sprendinio teorijai?¹¹ Beiner manymu, problemų, su kuriomis susiduriama bandant pritaikyti Kanto samprotavimus praktiškai pasireiškiančioje veikloje, kaip politika, galėtų išvengti, jeigu politinį sprendinį remtume labiau praktiškai pritaikoma teorija, tokia kaip Aristotelio *phronesis* samprata.¹² Apie panašią idėją dar pirmiau už Beiner, užsimena ir H. G. Gadameris - jo teigimu, Kantas „*sensus communis*” sąvoką, kuria remiasi grožio sprendinys, apvalo nuo bet kokio moralinio ir politinio

⁹ Jürgen Habermas, „Hannah Arendt's communications concept of power.” *Social Research*, 1977, 225.

¹⁰ Ronald Beiner, „Hannah Arendt on Judging, Interpretative Essay”, Arendt, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, 1992, 136.

¹¹ Ten pat, 132.

¹² Ten pat, 138.

turinio.¹³ Panašiai argumentuojama Matthew C. Weidenfeld atliktame tyrime, kuriuo siekiama įrodyti, jog Arendt tekste yra misinterpretuojama „sensus communis” sąvoka - Kantas tiesiogiai apvalė šią sąvoką nuo bet kokio etinio turinio, o štai Arendt siekia ją padaryti pliuralistinę bendruomenę išvien rišančiu pagrindu.¹⁴ Tarp Lietuvos tyrėjų panašią išvalgą yra padaręs Alvydas Jokubaitis, teigdamas, jog Arendt interpretuodama Kantą užmiršta kokią svarbią vietą moralei šis autorius skyrė politikoje.¹⁵

Kitą dalį autorių, nagrinėjančių Arendt Kanto interpretaciją sudaro tie tyrinėtojai, kurie autorės politinio sprendinio koncepcijoje išvelgia pritaikomą politinį potencialą ir jį plėtoja savais argumentais. Šie autoriai dažniausiai vienais ar kitais būdais atsako į aukščiau aptartų filosofų kritiką Arendt dėl atsisakymo sieti politinį sprendinį su bet koku pažintiniu standartu. Iš šiuolaikinių autorių vieną plačiausią Arendt politinio sprendinio koncepcijos analizę pateikianti autorė Linda. M. G. Zerilli savo veikaluose teigia, jog minėti kritikai klaidingai kaltina Arendt - autorė nesiekia nureikšminti proto argumentų politiniuose sprendiniuose svarbos, tačiau nori parodyti, jog sprendiniai negali būti redukuojami tik į juos¹⁶, kadangi svarbiausią vaidmenį politiniuose sprendiniuose atlieka taisyklėms nepavaldi vaizduotė, užtikrinanti laisvę.¹⁷ Pagrindinis Arendt ginančių autorių argumentas yra susijęs su tuo, kad autorė sprendinio pagrįstumą sieja visai ne su pažintiniu, bet kitokio pobūdžio rodikliu. Zerilli teigia, jog turėtume atkreipti dėmesį ne į tai, kaip spręsti vertybių konfliktus tarpusavyje juos derinant pagal tam tikrą kognityvinį standartą, tačiau į produktyvą - kuriamąją - sprendimo galią.¹⁸ Vaizduotė, kalbant Kanto žodžiais, būdama laisvame žaisme su intelektu¹⁹, gali praplėsti sąvokos reikšmę iki tol nemąstytais aspektais.²⁰ Tai nėra ta pati niekam nepaklusni subjekto vaizduotės galia, apie kurią kalbėjo romantizmo atstovai, kadangi vaizduotė ir intelektas Kanto teorijoje yra harmoningame santykiyje. Zerilli teigimu, „jie (politiniai santykiai) nėra formuojami partikuliarius stebinius pajungiant sąvokai, tačiau visada

¹³ Hans-Georg Gadamer, *truth and method*, 2 leid. London: Continuum, 2004, 38.

¹⁴ Matthew C. Weidenfeld, „Visions of judgment: Arendt, Kant, and the misreading of judgment." *Political Research Quarterly*, 66.2, 2013, 254-266.

¹⁵ Alvydas Jokubaitis, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, 90.

¹⁶ Linda MG Zerilli, „We Feel Our Freedom” Imagination and Judgment in the Thought of Hannah Arendt”. *Political Theory* 33.2, 2005, 159-160.

¹⁷ Ten pat, 164.

¹⁸ Ten pat, 163-164.

¹⁹ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 70.

²⁰ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 170.

įtraukia vaizduotės elementą, gebėjimą matyti ar kurti naujus santykius”.²¹ Taigi, kalbant apie politinę reprezentaciją, svarbu akcentuoti ne skirtingų vertybių suderinamumą pagal tam tikrą standartą, kaip tai darė neo-kantinė tradicija, tačiau politinio sprendinio kuriamąją galią - objektų ir situacijų supolitininimą, sąvokų praplėtimo ir naujo apibrėžimo galimybes, kuriančias mūsų bendrabūvį. Panašią idėją plėtoja ir F. R. Ankersmit. Autorius siūlo atsisakyti klaidingos idėjos apie objektyvią politinę tvarką, galimybės ją „užčiuopti” nuomonių apklausomis ir kitais metodais, taigi, ir būtinybės reprezentuoti ją tariamai vieninteliu įmanomu teisingu būdu.²² Mat, jeigu reprezentanto funkcija būtų tiksliai atkartoti reprezentuojamų asmenų pozicija, tai reikštų, kad objektyviai teisinga pozicija yra žinoma abiem pusėm (t. y., tiek bendruomenės nariams, tiek juos reprezentuojančiam asmeniui). Tokiu atveju pati reprezentavimo funkcija tampa bereikšmė.²³ Iš tiesų, Ankersmit pastebėjimu, tarp dailininko paveikslo ir gamtos vaizdinio, kuris buvo tapomas, egzistuoja akivaizdus skirtumas. Tapytojas realybės neatkuria, o tik reprezentuoja tam tikru būdu. Lygiai taip pat politikas reprezentuoja realybę - ne tiksliai ją atkartodamas, tačiau įtraukdamas naują elementą. Rezentantas kuria politinę tikrovę - pasirinkdamas ginti ir įtvirtinti tam tikrus teisingus teiginius, išryškindamas vienus faktus vietoj kitų. Ankersmit žodžiais, rezentantas organizuoja žinojimą.²⁴ Taigi, Ankersmit, panašiai kaip ir Arendt, argumentuoja už tai, jog politinis sprendimas yra susijęs ne su tiesa, tačiau su vaizduote, kūrimo procesu, tad, galime toliau teigti, jog tai reiškia, kad sprendinių teisingumo kriterijus šiems autoriams yra ne proto argumentai, tačiau sugebėjimas parodyti, jog politinė tikrovė, reprezentuojama būtent tam tikru būdu, yra tinkama - tam pasitelkiamos retorinės priemonės, įtikinėjimas.

Visgi, galima teigti, kad nuodugnių Kanto trečiosios kritikos, kaip politinio veikalo, analizių nėra daug. Hannah Arendt interpretacija yra vienintelis sistemingas bandymas interpretuoti Kanto kritiką kaip politinį veikalą. Tačiau, remiantis jau minėtais autoriais, bus parodoma, jog pati Arendt, kurdama politinio sprendinio teoriją, nuklęsta nuo autoriaus samprotavimų ir originalių koncepcijų. Šiuo darbu bus siekiama apžvelgti estetinės idėjos ir ją įgalinančio *sensus communis* koncepcijas Kanto trečiojoje kritikoje ir Hannah Arendt interpretacijoje, tikintis, kad tokia analizė pateiks prasmingų išvadų apie tai, kiek estetinės Kanto idėjos „Sprendimo galios kritikoje” gali būti pritaikomos politikoje sprendžiant anksčiau išskleistą politinio sprendinio krizę.

²¹ Zerilli, 181.

²² Ankersmit, 38-39.

²³ Ankersmit, 38.

²⁴ Ten pat, 39.

1. Estetinio ir politinio sprendinio santykis

1.1. Estetinis sprendinys Kanto „Sprendimo galios kritikoje“

Teisingo politinio sprendinio sudarymo problema iškyla visuomenėje, kurioje, atsisakius transcendentinio tiesos standarto, susiduriama su didele nuomonių įvairove. Mąstymas apie politinio sprendinio sudarymą turi du aiškius priešingus polius. Vienoje pusėje turime absoliutų normatyvinį universalizmą - priėmus tokią poziciją, laikomasi tam tikro nekvestionuojamo moralinio kodekso arba tikima, jog tokios absoliučios normos turi egzistuoti ir reguliuoti visuomenę. Kitoje pusėje esti radikalus subjektyvizmas - jai priklausantys mąstytojai nemano, jog galimi sueities taškai tarp radikalai skirtingų pozicijų. Pagunda mąstytojams pasukti vienu ar kitu radikaliu keliu kyla iš praktinio sunkumo suderinti visuomenėje egzistuojantį nuomonių pliuralizmą su teisinga jų reprezentacija. Visiškai kitokį žvilgsnį į politinį sprendinį potencialiai galėtume aptikti Kanto „Sprendimo galios kritikoje“, jeigu į veikale aprašomą estetinį sprendinį žiūrėtume kaip ir į politinį sprendinį, kaip tai darė H. Arendt. Šiai autorei rūpėjo surasti būdą politikoje formuluoti teisingus politinius sprendinius, atsiribojant nuo to kaip tradiciškai buvo suvokiamas objektyvus teisingumas (tai yra, atsisakant teisingumą traktuoti kaip priklausomą nuo transcendentinio objektyvaus standarto). Atsisakius prielaidos apie objektyvų transcendentinį politinės ir moralinės tikrovės vertinimo matą, vienintelio teisingo sprendinio pasiekimas loginės argumentacijos būdu atrodytų iš principo neįmanomas. Tačiau, bet kokio teisingumo kriterijaus atsisakymas reikštų ir legitimios reprezentacijos atsisakymą apskritai, nes būtų pripažįstama, jog nuomonių pliuralizmas iš esmės nesuderinamas pagal jokią (nebūtinai kognityvinį) standartą. Turint omenyje šias problemas, Kanto trečioji kritika pasirodo kaip unikali alternatyva mąstymui apie politinį sprendinį. Estetinis sprendinys kartu savyje talpina ir objektyvumą ir subjektyvumą, kaip jau buvo anksčiau minėta, Kantas tai įvardija kaip subjektyvųjų universalizmą. Tai - įspūdingas bandymas pagrįsti žmogaus mąstymo laisvę. Kiek kita prasme žmogaus laisvę Kantas jau pagrindė „Praktinio proto kritikoje“ - žmogus yra laisvas kaip moralinė būtybė, kadangi jo viduje esantis objektyvus moralės dėsnis leidžia jam pakilti virš gamtinės determinacijos, vadovaujantis savo vidiniu sąžinės balsu, nepriklausomai nuo bet kokių išorinių diktatų.²⁵ Tačiau moralės dėsnis, net ir būdamas „įrašytas“ žmogaus viduje, yra įpareigojantis. Žmogus yra laisvas paklusti dėsniui arba ne, tačiau jis nėra

²⁵ Imanuelis Kantas, *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Margi raštai, 2015, 46.

laisvas kaip nors keisti sąvoką ar moralinę idėją, pagal kurią konkrečioje situacijoje turėtų vadovautis, jeigu norėtų elgtis pagal moralės dėsnių paliepimą. Estetikoje tokios įpareigojančios idėjos nėra - čia susiduriama su tokiomis konkrečiomis situacijomis, kurioms nėra jokios įpareigojančios idėjos (sąvokos).²⁶ R. Plečkaičio teigimu, „estetika - tiltas tarp dviejų pasaulių: gamtos būtinumo ir žmogaus moralumo“²⁷. Tad neatsitiktinai būtent Kanto estetinio sprendinio teorija patraukė Arendt dėmesį. Estetinis sprendinys, kitaip negu moralinis, leidžia žmogui konkretybę mąstyti laisvai, nepriklausomai nuo aiškiai apibrėžtos sąvokos. Būtent estetinis sprendinys ir yra tas tiltas tarp radikalaus objektyvumo vienoje pusėje ir radikalaus subjektyvumo kitoje. Jeigu Arendt neklysta estetinį sprendinį sulygindama su politiniu, Kanto „Sprendimo galios kritika“ iš tiesų yra įspūdinga politinio sprendinio teorija, kurios, anot Arendt, Kantas niekada neparašė²⁸. Kad galėtume nurodyti estetinio ir politinio sprendinio panašumus, bei analizuoti Kanto trečiosios kritikos potencialias politines implikacijas, pirmiausia reikia trumpai išskleisti kuo „Sprendimo galios kritikoje“ autorius grindžia estetinio sprendinio skirtumą nuo loginių ir moralinių sprendinių, ir kuo būtent šis sprendinys potencialiai yra toks tinkamas kaip politikos pagrindas. Taigi, šio skyriaus tikslas bus rekonstruoti Kanto estetikos teorijos pagrindines prielaidas ir įžvalgas.

Kantas skyrė tris sprendinių rūšis - pirmoji kritika buvo skirta loginiams sprendiniams, antroji - praktiniams (moraliniams), trečioji - estetiniams. Visų trijų rūšių sprendinius sieja tai, jog jie yra būtini ir visuotini. Kantą domino a priori pažinimo prielaidos, tai yra, būtent tai, kas įgalina patį patyrimą. Atmetus viską, kas ateina iš patyrimo, lieka žmogaus protė esantys elementai, kurie ir leidžia stebiniui pasirodyti tam tikru būdu. Aprioriniai elementai įgalina būtiną ir visuotiną pažinimą, kuris vienodai būdingas kiekvienam žmogui. Loginiuose ir moraliniuose sprendiniuose šis būtinumas pagrįstas sąvokos pagrindu - vaizduotės pagalba, konkretų stebinį galime pajungti sąvokai. Tai galima iliustruoti bet koku konkrečiu stebiniu, pavyzdžiui - gėlė. Jeigu neturėtume „gėlės“ kaip tokios sąvokos, tuomet kiekviena konkreti gėlė mums būtų tik „šitas“ ar „anas“ objektas.²⁹ Tačiau stebėdami įvairias atskiras gėles, mes suvokiame, kad kiekviena iš jų yra gėlė, nors jos tarpusavyje nėra visiškai vienodos. Tai reiškia, kad vaizduotės pagalba turime „gėlės“ kaip tokios vaizdinį, todėl kiekvieną konkrečią gėlę galime suvokti kaip „šitą gėlę“ pajungdami

²⁶ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 92.

²⁷ Romanas Plečkaitis, „Grožis ir menas Imanuelio Kanto žvilgsniu.“ Imanuelis Kantas, *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991, 7.

²⁸ Arendt, 30.

²⁹ Zerilli, *we feel our freedom*, 161-162.

konkretybę bendrajai gėlės sąvokai. Taigi, tarp konkretaus „šito“ stebinio ir „gėlės“ sąvokos, tarp patyrimo ir intelekto, yra „sąvokos vaizdinys“, kurį Kantas vadino „schema“.³⁰ Tik turėdami schemą, arba, bendrąją idėją, galime atvaizduoti konkretų daiktą, taigi, loginiai sprendiniai sudaromi konkretybę pajungiant bendrajai sąvokai. Moraliniai sprendiniai yra skirtingi tuo, jog moralinė idėja, kitaip negu loginio sprendinio atveju, neturi savo atitikmens fiziniame pasaulyje, ir vis dėlto, sprendiniai panašūs tuo, jog tiek loginis, tiek moralinis sprendinys veikia sąvokos pagrindu - abejais atvejais konkretybė yra suvokiama per bendrybę. Moralinių sprendinių atveju, apie elgesį galime spręsti kaip apie gerą tik dėl to, kad turime gėrio idėją (sąvoką).³¹ Sąvoka abejų sprendinių atveju yra a priori elementas, lemiantis jų būtiną ir visuotiną pobūdį, ir šia prasme, abu jie yra determinuojantys sprendiniai. Estetinių sprendinių būtinumas yra kitokio pobūdžio - jie nesiremia sąvoka.³² Kai susiduriame su objektu, kuris mums grožio pagrindu sukelia pasitenkinimo jausmą, mes neturime jokios a priori grožio sąvokos, pagal kurią tą objektą atpažįstame kaip gražų. Tam, kad apie konkrečią gėlę galėtume nuspręsti kaip apie gražią, nereikia turėti jokios sąvokos. Dar tiksliau, tokios apibrėžtos sąvokos ir negali būti, kadangi grožis yra ne pačiam daiktui priklausanti savybė, tačiau apibūdina mūsų santykį su objektu ir nurodo būtent į patiriamą pasitenkinimo jausmą.³³ Ir vis tik, šis pasitenkinimo ar nepasitenkinimo jausmas nėra individualus - spręsdami apie konkretų objektą kaip apie gražų, mes tuo pačiu reikalaujame ir iš visų kitų, jog jie taip pat pripažintų šį objektą tokiu esant.³⁴ Taip yra todėl, kad iš grožio kylantis pasitenkinimas nėra tas pats jausmas, kuris kyla iš juslinio malonumo ar net žavėjimosi gėriu. Siekdamas įrodyti grožio sprendinio unikalumą, Kantas skyrė iš grožio kylantį pasitenkinimą nuo minėtų kitų dviejų pasitenkinimo rūšių. Tik vienintelis grožio sprendinys yra nesuinteresuotas.³⁵ Malonu yra tai, „kas jutimams patinka pojūtyje“³⁶, o tai suponuoja tam tikrą suinteresuotumą objektu - pavyzdžiui, skaniu patiekalu esame suinteresuoti ir norime jį suvartoti todėl, kad mums patinka malonumo pojūtis jį valgant. Gėriu taip pat esame suinteresuoti, tačiau kitaip negu tik iš malonumo kylančiu jusliniu pasitenkinimu - gėris patinka sąvokos pagrindu, kai „tai, kas malonu, per tikslo sąvoka

³⁰ Imanuelis Kantas, *Grynojo proto kritika*, 3 leid. Vilnius: Margi raštai, 2013, 166-170.

³¹ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 141.

³² Ten pat, 141.

³³ Ten pat, 55.

³⁴ Ten pat, 65.

³⁵ Ten pat, 62.

³⁶ Ten pat, 57

pajungiamo protui”³⁷. Geri dalykai visuomet susiję su tikslo sąvoka - jie yra gėrio idėjos išraiška. Pasitelkiant tą patį patiekalo pavyzdį, Kantas atkreipia dėmesį į tai, jog apie patiekalą galima kalbėti kaip apie malonų pojūčiams ir vis tik spręsti apie jį kaip apie negerą (suvokiant jo neigiamą poveikį sveikatai).³⁸ Taigi, malonumo atveju patikimas yra lemiamas grynai juslinio intereso, o gėrio atveju - proto intereso. Vienintelis iš grožio kylantis patikimas yra niekaip nesuinteresuotas - susidūrus su gražiu objektu, žmogaus protas negali rasti jokios jį atitinkančios sąvokos. Iš nesuinteresuotumo išvedamas ir grožio sprendinio visuotinis (visų žmonių atžvilgiu) pobūdis, todėl kad jeigu mes atsiribojame nuo bet kokio intereso ir subjektyvių polinkių apskritai, o objektas mums vis tiek kelia pasitenkinimo jausmą, tai natūralu, kad objekte „turi glūdėti patikimo kiekvienam žmogui pagrindas”³⁹. Šis pagrindas yra *sensus communis* - visiems žmonėms bendras jausmas, kuris kyla iš dvejų pažinimo galių - intelekto ir vaizduotės - laisvo žaismo. Šis žaismingas santykis tarp intelekto ir vaizduotės kyla dėl to, kad grožio sprendinio nedeterminuoja jokia aiškiai apibrėžta sąvoka - grožio objektas yra kontempliuojamas laisvai.⁴⁰

Taigi, estetiškas sprendinys kyla iš nesuinteresuoto, taigi, laisvo nuo bet kokio juslinio intereso ar proto sąvokos, grožio objekto kontempliavimo. Vis tik, būdamas nepriklausomas nuo sąvokos, ir referuodamas tik į jausmą, šis sprendinys nėra vien subjektyvus - visuotiną ir būtiną tokio sprendinio pobūdį lemia visiems žmonėms bendras *sensus communis*. Toks estetiško sprendinio subjektyviai universalus pobūdis yra ir politinės reprezentacijos idealas - siekiant teisingai reprezentuoti gauna skirtingų asmenų, taip pat siekiama suderinti subjektyvumą su objektyvumu. Grožio objektai patinka atsietai nuo bet kokio intereso - o žmonių gebėjimas saugoti ir tausoti tai, kas atsietas nuo asmeninių interesų, tai, kas kelia bendražmogišką pasitenkinimą savaime, yra ir politikos tikslas. Tad Arendt pagrįstai nukreipė savo žvilgsnį į Kanto „Sprendimo galios kritiką” kaip galimai reikšmingą politinį veikalą, ir pateikė pirmą išsamią šio traktato, kaip politinio veikalo, analizę. Kanto estetiško sprendinio teorijos pagrindinių aspektų atskleidimas leis aiškiau suvokti H. Arendt interpretaciją ir abiejų autorių teorijas palyginti tarpusavyje. Lygindami abi teorijas, pastebėsime neatitikimus tarp autorių, kurie, tikimasi, jog padės atskleisti sunkumus, kurie iškyla siekiant suderinti formalią Kanto estetiško sprendinio teoriją su praktine politika.

³⁷ Ten pat, 60.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Ten pat, 63.

⁴⁰ Ten pat, 147-151.

1.2. Estetinis sprendinys kaip politinis sprendinys: H. Arendt interpretacija

Estetinio sprendinio ypatumai, tai, kaip juos nurodė Kantas, atrodo teoriškai tinkantys politinio sprendinio teisingumui grįsti. Estetinis sprendinys, būdamas nepriklausomas nuo sąvokos, palieka *laisvos* kontempliacijos galimybę, tačiau, *sensus communis* jausmas užtikrina sprendinio *būtinumą* visų žmonių atžvilgiu. Tiek laisvė, tiek objektyvus elementas yra vienodai svarbūs siekiant užtikrinti teisingą politinį sprendinį, kuris nebūtų nei represuojantis atskirų žmonių unikalumą ir laisvą politinių įvykių ir sprendimų refleksiją, nei visiškai arbitralus. Dėl šio panašumo tarp estetinio ir politinio sprendinio, Arendt nuomone, būtent „Sprendimo galios kritika“, o ne Kanto politiniai traktatai, ir yra svarbiausias Kanto politinis veikalas, į kurį turėtume atsižvelgti norėdami suvokti jo mąstymą apie politiką.⁴¹ Šioje darbo dalyje bus glaustai rekonstruojama Arendt Kanto estetinio sprendinio kaip politinio sprendinio interpretacija, tam, kad tolimesnėje darbo eigoje galėtume lyginti Kanto ir Arendt estetinio sprendinio teorijas, nurodant prieštaravimus tarp autorių, bei išskleidžiant praktinius tokio šių sprendinių suliginimo sunkumus.

XX a. iššūkiai vertė Arendt plačiai apmąstyti totalitarizmo patirtis ir neišvengiamai privedė prie apmąstymų apie tai, kas yra blogis ir kaip jis kyla. Tai susisieja su bendra teisingo politinio sprendimo standarto trūkumo problema - didžiausias blogis, Arendt nuomone, yra susilaikymas nuo sprendimo apskritai.⁴² Arendt veikaluose galima pastebėti aišku autorės suvokimą apie tai, jog šiandien sunku kalbėti apie objektyvų standartą - Arendt manymu, tarp žmonių nebėra vieningo sutarimo dėl bendrų prielaidų, nebeturime neabejotino atramos taško. Vis dėlto, apibrėžtas, vieningas vertybių visetas yra tai, ką žmonės nori turėti, nes tai suteikia atramos, saugumo iliuziją. Vis naujos, apibrėžtos vertybių sistemos yra tai, ką žmonėms lengva įteigti, nors šios supaprastintos sistemos neturi jokio ryšio su seniai nutrūkusia politine ar moraline tradicija.⁴³ Arendt žodžiais kalbant, „jeigu ateitis priklausytų nuo [...] iš viršaus nuleistos taisyklės, kuri viską nuspręstų už mus [...], aš būčiau labai pesimistiška. Nes tai reikštų, kad atsirastų naujas Dievas...“.⁴⁴ Tačiau net ir aiškiai suvokdama, jog šiandien nebeturime neabejotino, universalaus atramos taško, Arendt nemano, jog turime atsisakyti kalbėti apie bet kokią teisingo sprendinio pagrindimą. Ne didesnes simpatijas autorė išreiškė visų pozicijų suliginimui. Arendt nuomone, susilaikymas nuo sprendimo,

⁴¹ Arendt, 61.

⁴² Ten pat, 113.

⁴³ Ten pat, 115.

⁴⁴ Ten pat.

diskriminacijos tarp to, kas gerai ir blogai, nebuvimas, yra XX a. katastrofų šaknis.⁴⁵ Autorė čia neklysta - susilaikymas nuo bet kokios diskriminacijos tarp skirtingų vertybių reikštų, jog nėra jokios fundamentalios skirties tarp gėrio ir blogio, o tai savaime reikštų ir teisingo sprendinio nebuvimą. Taigi, aiškiai suvokdama tiek sprendinio objektyvizacijos, tiek jo subjektyvizacijos pavojus šiais laikais, Arendt tikslingai atsižvelgia į Kanto *sensus communis* sampratą, teoriškai derinančia abi perspektyvas, kaip politinio sprendinio pagrindą.

Arendt pastebi, kad iš visų penkių žmogaus jutimo organų, būtent skonis ir kvapas yra subjektyviai iš karto diskriminuojantys. Būtent dėl diskriminacinio pobūdžio, skonis tinka kaip sprendinio pagrindas, nes sprendinys pagal apibrėžimą skiria kokybiškai. Iškyla problema, susijusi su tokiu skonio sprendinio suvokimu: skonis diskriminuoja iš karto - antai, nesustojame pamąstyti ar patiekalas mums neskanus, pojūtis atsiranda staiga ir iš karto diskriminuoja. Tai padaro skonio sprendinius nediskutuotinus.⁴⁶ Bet čia verta dar kartą prisiminti Kanto skirtį tarp trijų patikimo rūšių (kylančio iš malonumo, gėrio ir grožio): iš malonumo kylantis patikimas yra iš karto diskriminuojantis, nes referuoja tik į patį momentinį išorinį pojūtį. Apie iš malonumo kylanti skonio sprendinį ir sakoma, jog jokie ginčai nėra įmanomi, nes kiekvienas gali turėti savo skonį.⁴⁷ Kitaip yra kalbant apie grožio sprendinį - jis irgi, kaip sprendinys, diskriminuoja, tačiau jis nėra grynai subjektyvus, bet universaliai iškomunikuojamas dėl to, kad vaizduotės pagalba galime įsivaizduoti objektą tuomet, kai jo nėra mums prieš akis. Tokiu, refleksijos būdu, sudaromas atstumas, Arendt nuomone, mums leidžia pažvelgti į objektą neįsitraukus, iš nesuinteresuotos pozicijos.⁴⁸ Žiūra, apimanti daugelį skirtingų požiūrio taškų - tai, ką Arendt vadina „praplėstu mąstymu“ (angl. *enlarged mentality*) - sudaro prielaidas žmogui pajusti bendrą *sensus communis*. Autorė iškart įspėja, jog praplėsti mąstymą nereikia praplėsti empatiją ir iš tikrųjų persiimti kitų perspektyvas.⁴⁹ Šiuo atžvilgiu dar nuosekliai sekdamą Kantu, Arendt *sensus communis* apibrėžia negatyviai - abstrahuojantis nuo to, kam yra priešinamas grynasis grožio sprendinys⁵⁰ (tai yra, nuo bet kokio intereso ir subjektyvių jausmų). Tai reiškia, kad Arendt, kaip ir Kanto, požiūriu, kitų mąstymo „aprypimas“ visai nereikalauja iš tikrųjų išgirsti kitų žmonių požiūrių išdėstymą ir jų apmąstyti kokių nors pagrindu. Veikiau, vaizduotės pagalba, mes galime atsieti save nuo to, kas referuoja į

⁴⁵ Ten pat.

⁴⁶ Ten pat, 66.

⁴⁷ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 64.

⁴⁸ Arendt, 66-67.

⁴⁹ Ten pat, 43.

⁵⁰ Gadamer, 39.

mūsų subjektyvius polinkius ir savo požiūrį padaryti kuo labiau apibendrintą: „kuo didesnis akiratis - tuo labiau „apibendrintas“ bus požiūris”.⁵¹ Toks požiūris lemia veikėjo ir stebėtojo skirtį - stebėtojas kontempliuoja visiškai neįsitraukusiai (nesuinteresuotai).⁵² Šia prasme Arendt dar išlieka nuosekli Kanto formalios estetikos teorijos tęsėja - ji išlaiko intelektualinį sprendinio pobūdį⁵³ - sprendžiantis asmuo yra nuošalės stebėtojas, kuriam pasaulio objektai ir įvykiai pasirodo tarsi stebimas spektaklis, kuriame jis ne vaidina jokios partikuliarios rolės. Stebėtojas stebi ir vertina nekomunikuodamas su spektaklio veikėjais, vien tik savo paties protu nesuinteresuotai kontempliuodamas. Kontempliacijos objekto paskirtis ar tikslas neturi jokios reikšmės nesuinteresuotam stebėtojui, todėl jo kontempliacija yra laisva. Kanto teorijoje ši skirtis tarp stebėtojo ir veikėjo negalėtų sudaryti didelės praktinės problemos dėl to, kad filosofas aiškiai skyrė estetiką nuo praktinės politikos, ir savo estetinio sprendinio teoriją apribojo tik meno sričiai. Kantui grožio sprendinys buvo išimtinai tik kontempliatyvus. Arendt teorijoje iškyla problemos, kai formalią *sensus communis* sampratą, bandoma „įrėminti“ į konkretų visuomenės kontekstą.⁵⁴ Arendt rūpėjo surasti būdą kaip suderinti skirtingus visuomenės narius ir juos teisingai reprezentuoti (tai yra, sudaryti visų šių narių atžvilgiu teisingą politinį sprendinį). Dėl šios priežasties jai nebeužtenka kalbėti apie *sensus communis* tik kaip apie formalų pažinimo galių santykį. Ši problema aiškiau bus atskleista tolimesnėje dėstymo dalyje.

2. Formalaus estetinio sprendinio deramumas su praktine politikos prigimtimi

2.1. „Sensus communis“ kaip politinė sąvoka

Iš jau anksčiau pateiktos Kanto estetinio sprendinio teorijos rekonstrukcijos, turėtų būti akivaizdu, jog autorius, kalbėdamas apie *sensus communis*, kalba apie šį jausmą dekontekstualizuotai, tik kaip apie formalių estetinio sprendinio sąlygų padarinį. Abstrahavimasis nuo juslinių ir proto interesų įgalina visus žmones pajusti *sensus communis* jausmą, todėl, kad jis nurodo tik į formalią estetinio sprendinio sąlygą - laisvą vaizduotės ir intelekto žaismą. Arendt samprata yra kitokia - kadangi šį sprendinį ji bando pritaikyti politikos sferai, autorei esminiu aspektu tampa *sensus communis* kaip įkontekstintas bendras jausmas, kylantis iš bendruomenės

⁵¹ Arendt, 43.

⁵² Beiner, 123.

⁵³ C. Weidenfeld, 261.

⁵⁴ Ten pat.

tarpusavio būvio. Dėl šios priežasties skirtis tarp veikėjo ir stebėtojo tampa problematiška - Arendt vienu metu reikalauja ir stebėtojo nesuinteresuotumo (kad užtikrintų, jog sprendinys yra nepriklausomas nuo subjektyvių polinkių, taigi, visuotinas visų žmonių atžvilgiu) ir įsitraukimo į bendruomenės socio-politinį gyvenimą.⁵⁵ Nuošalės stebėtojo pozicija, pasiekama protu atsiribojant nuo subjektyvių polinkių ir apsvarstant tą patį objektą ar situaciją iš kuo daugiau skirtingų perspektyvų (praplėtus mąstymą), leidžia pajusti *sensus communis*, nesuinteresuotai suformuluoti teisingą politinį (Kanto atveju - gryną estetinį) sprendinį, tačiau jis, Arendt žodžiais, „nepasako kaip veikti“⁵⁶. Tokios nuorodos į veiksmą negali būti, nes ji suponuotų tikslo sąvoką. Ši veikėjo-stebėtojo skirtis visu savo problemišku Kanto atveju neiškyla dėl to, kad menas yra tik kontempliatyvaus pobūdžio, tuo tarpu politikoje sprendimas savaime jau yra veiksmas, įsitraukimas. Meno grožį galime suvokti nepriklausomai nuo tikslo, tačiau politikoje kiekvienas sprendinys būtinai yra orientuotas į kokio nors tikslo išplidymą, arba, negali būti atsietas nuo platesnio sprendžiančiojo suvokimo apie tai, kas viešojoje erdvėje yra teisinga. Apie *sensus communis* Arendt rašo, kad tai yra „ekstra pojūtis - tarsi papildoma mentalinė geba, kuri mus suderina su visuomene“⁵⁷, o sprendinys „visuomet reflektuoja kitus ir jų skonius. Tai būtina, nes aš esu žmogus ir negaliu gyventi be kitų žmonių kompanijos. Aš sprendžiu kaip šios visuomenės narė, o ne kaip virš pojūčių pakilusio (angl. *supersensible*) pasaulio narė“.⁵⁸ Arendt bendro jausmo tarp žmonių ieško empirinėje (pliuralistinės visuomenės) tikrovėje, jos *sensus communis* koncepcija rodo aiškias sąsajas su konkrečia bendruomenės etine sistema, o ne tik su a priori sąlygomis, kaip yra Kanto atveju.⁵⁹

Taigi, vieną vertus, sekdamą Kantu, autorė laikosi pozicijos, jog estetiški (Arendt atveju, ir politiniai) sprendiniai yra autonomiški, pasiekiami kiekvienam žmogui vien jo sugebėjimu nesuinteresuotai mąstyti grožio objektą, tačiau nuo autoriaus ji nutrūksta mėgindama susieti šį gebėjimą su konkrečia bendruomenės etine sistema. Kanto teorijoje *sensus communis* tik ir apsiriboja tokiu abstrahavimosi veiksmu, o Arendt rūpėjo *sensus communis* kaip visuomenę jungiantis veiksnys. Dėl šios priežasties, Arendt *sensus communis* užpildė etiniu turiniu - autorė žiūrėjo į tai kaip į bendrą suvokimą apie tai, kas visuomenėje yra priimama kaip teisinga visų žmonių atžvilgiu. Kanto atveju, etika yra aiškiai atskiriama nuo estetikos dėl to, koku būdu

⁵⁵ Ten pat, 260.

⁵⁶ Arendt, 44.

⁵⁷ Ten pat, 70.

⁵⁸ Ten pat, 67.

⁵⁹ C. Weidenfeld, 259.

filosofas išvystė savo moralės teoriją.⁶⁰ Kanto filosofijoje moralinis gėris remiasi sąvoka (idėja) - moralinės idėjos laisvai determinuoja žmogaus veiksmus. Šios idėjos yra įrašytos pačiame žmogaus prote, todėl žmogus, kaip moralinė būtybė, pats save determinuoja, ir šia prasme nelieka kalbos apie individualų „moralinį skonį“. Tuo tarpu, kaip jau buvo minėta, grožis nesiremia sąvoka, tai yra laisvas, apibrėžtos sąvokos nevaržomas, kontempliavimas. Taigi, grožio ir moraliniai sprendiniai yra skirtingi savo santykiu su sąvoka, tad, Kanto teorijos rėmuose, šios sritys negali būti dirbtinai sujungtos. Arendt elgiasi kitaip, nors aiškiai suvokia, jog Kanto moralinė teorija nesuderinama su jo sprendimo galios teorija - pačios Arent žodžiais tariant, „Kantas netiki, jog moraliniai sprendiniai yra refleksijos ir vaizduotės produktas, dėl to, griežtai tariant, jie išvis nėra sprendiniai“, tačiau, toliau autorė tęsia: „galima tik *pritraukti* kitų sutikimą. Ir tokiu *įtikinėjimu* apeliuojama į „bendruomenės jausmą““.⁶¹ Tai rodo, jog autorė atsisako politiką sieti su morale taip, kaip tai darė Kantas savo politiniuose traktatuose. Tai yra nuoseklu autorės intencijų atžvilgiu, todėl, kad Arendt siekė išvengti tokios politinio sprendinio teorijos, kuri remtųsi sąvokos determinacija. Kaip anksčiau buvo pažymėta, Arendt rūpėjo išvengti absoliučiai universalaus normatyvizmo, ir pabrėžti laisvą refleksiją politikoje. Vietoj politikos susaistymo su objektyvia moralės samprata, sprendinį apskritai ji sulygina su estetiniu sprendiniu. Formalią *sensus communis* sampratą ji užpildo aiškiu moraliniu turiniu⁶² - tačiau ne Kantiška morale, bet visuomenėje egzistuojančiu etiniu naratyvu, kuris pritraukia bendruomenės narių sutikimą. Tokiu būdu moralė perkeliama į imanenciją - ji suvokiama kaip kylanti šiapusybėje. Atsisakoma ją traktuoti kaip priklausomą nuo a priori taisyklės, kaip tai suvokė Kantas. Į imanenciją perkėlus moralę, atsiejus ją nuo empirinį pasaulį transcenduojančio proto dėsnių, svarbu pasidaro intrsubjektyviai teisingas sprendinys - turi būti pasiektas sutarimas, nuomonių suderinimas. Tam, kad būtų pasiektas konsensusas, derinantis visas pozicijas, svarbi turėtų tapti vieša diskusija tam, kad visos pozicijos būtų išgirstos. Tačiau, Arendt atveju, ir toks kelias būtų prieštaringas jos, iš Kanto perimtomis, prielaidoms. Kaip jau minėta, stebėtojas yra nesuinteresuotas, savyje talpinantis įvairias perspektyvas tik vaizduotės pagalba, bet ne iš tikrųjų jas išgirstantis. Realiai egzistuojančių nuomonių apsvaistymas nėra reikšmingas, nes, sugrįžtant prie Kanto teorijos, sprendinys nepriklauso nuo sąvokos, todėl jokie loginiai argumentai nėra įmanomi. Universalus sutikimas turėtų būti įmanomas vien dėlto, kad visi žmonės savyje talpina tą patį *sensus communis* jausmą, lemiamą vaizduotės ir intelekto laisvo žaismo.⁶³ Atsiedama

⁶⁰ Gadamer, 29.

⁶¹ Arendt, 72.

⁶² Weidenfeld, 260.

⁶³ Ten pat, 259.

sprendinį nuo universalios sąvokos, Arendt turėjo įtraukti kokio nors pobūdžio etinį turinį į politinį sprendinį, kitu atveju šis formalus Kantiškas *sensus communis* negalėtų būti suderinamas su visuomenės pliuralizmu. Arendt susiejo *sensus communis* su iš bendruomenių kylančia moralės samprata. Dėl to galima pastebėti, jog savo paskaitose, Arendt kalba apie sprendinį, kaip apie tai, kas skiria ne tik grožį nuo bjaurumo, bet ir gėrį nuo blogio⁶⁴, tačiau, kaip jau buvo pastebėta anksčiau, bendras sprendimas apie tai, kas politikoje sudaro teisingą sprendinį, kyla ne iš sąvokos atpažinimo, ar logine argumentacija grįstos diskusijos, tačiau iš įtikinėjimo, iš gebėjimo „pritraukti“ kitus į savo pusę retorinėmis priemonėmis. Į politiką žiūrima kaip į meno kūrinį - ji turi žmonėse sužadinti pasitenkinimą, politinis sprendinys sutikimą turi pritraukti, pirmiausia, ne proto argumentais, bet sužadintu jausmu. Suteikdama tokį turinį *sensus communis* sąvokai, Arendt nukrypsta nuo formalios jos sampratos, apie kurią kalbėjo Kantas. Arendt samprata pasirodo artimesnė tam, apie ką kalbėjo Gadameris: „*sensus communis* nėra, pirmiausia, formalus gebėjimas ar intelekto geba, bet jau savaime savyje talpina sumą sprendinių ir kriterijų sprendiniui, kuris lemia jo turinį”⁶⁵. Taigi, Arendt patenka į neišsprendžiamus spąstus: suvokdama savo laikų visuomenės situaciją, Arendt vengė linkti į radikalų objektyvizmą ar subjektyvizmą politikoje ir siekė šių dermės, dėl šios priežasties politikos pagrindu pasirinkdama Kanto estetinį sprendinį, kuris, išslyk nepriklausydamas nuo sąvokos, bet priklausydamas nuo *sensus communis*, savyje talpina ir objektyvų ir subjektyvų elementą. Norėdama išlaikyti objektyvų sprendinio elementą, Arendt iš Kanto perima *sensus communis* kaip prielaidą, užtikrinančią sprendinio objektyvumą ir teigia, jog kiekvienas žmogus vienodai gali neišitraukdamas į veiksmą ir bendravimą su kitais žmonėmis, vien tik vaizduotės ir proto pagalba, atsiriboti nuo savo subjektyvių polinkių ir taip užimti nesuinteresuotą poziciją, kuri leistų visiems vienodai prieiti tą patį teisingą sprendinį (pajusti visiems bendrą *sensus communis*). tačiau šią formalią teoriją siekdama suderinti su pliuralistine šiandienos visuomene, ji priversta ją susieti su konkrečia etine sistema, o tai jau suponuoja empirinį sprendinio pagrindą, nesuderinama su Kanto formalia sprendinio koncepcija.⁶⁶ Čia atsiranda prieštaravimas. Perkeldama moralę į imanencijos sritį, autorė galėtų moralinį sprendinį grįsti konsensuso siekimu, kaip tai darė nemaža dalis XX a. mąstytojų, tačiau Kanto teorijoje estetinis sprendinys yra atsietas nuo sąvokos, todėl natūraliai, jokie loginiai argumentai negali galutinai įtikinti sprendinio teisingumu. Sutarimo siekimas proto argumentais tampa neįmanomas. Susiedama *sensus communis* su konkrečia bendruomene, Arendt nukrypsta nuo Kanto savaip interpretuodama

⁶⁴ Arendt, 64.

⁶⁵ Gadamer, 28.

⁶⁶ Weidenfeld, 259.

šiā koncepciją ir praktiškai atsisako akcentuoti a priori elementą (laisvo žaismo tarp intelekto ir vaizduotės sukeliama jausmą) sprendinyje, vietoj to akcentuodama įtikinėjimą, kuris nepriklauso nuo kognityvinio standarto, kitaip tariant, retorinius būdus, pasiekti pritarimą sprendiniui. Toks Arendt posūkis nėra netikėtas, o veikiau iliustracija to, jog Kanto formali teorija be tam tikrų teorinių modifikacijų nėra pritaikoma praktinėje politikoje. Sprendžiant apie viešus dalykus, neišvengiamai sprendžiama apie tai, kas yra teisinga visuomenėje, todėl neišvengiama ir priklausymo nuo tikslo sąvokos, bei normatyvinio turinio. Taigi, viešas sprendinys visuomenėje dėl jos narius liečiančių normų negali plaukti iš nesuinteresuotos, laisvos kontempliacijos. Arendt bandymas vienu metu išlaikyti ir sprendinio formalumo užtikrinamą objektyvumą (universalumą) ir susietumą su konkrečia visuomene politinėje sferoje pasirodo praktiškai sunkiai įgyvendinamas.

Kanto estetinio sprendinio politinį ir moralinį tuštumą išsamiausiai išskleidė H. G. Gadameris. Šio autoriaus įžvalgos padeda suvokti ir tai, kodėl Arendt, siekdama sukurti tokią politinio sprendinio teoriją, kuri adekvačiai atlieptų pliuralistinę visuomenės tikrovę (tai yra, sprendinys užčiuoptų objektą savo konkretybėje), suklydo pasirinkdama Kanto *sensus communis* koncepciją. Gadameris, analizuodamas *sensus communis* sampratos kaitą pastebi, jog Kantas yra pirmasis, apvalęs šią sąvoką nuo jos moralinio turinio.⁶⁷ *Sensus communis*, kaip bendras moralinis jausmas, jungiantis bendruomenę išvien, kilo iš romėniškos tradicijos, ir ši moraliai turininga sąvokos reikšmė buvo išlaikyta ir vėlesnėje humanistinėje tradicijoje.⁶⁸ Kantas negalėjo laikytis tokios sampratos todėl, kad jis buvo įsitikinęs, jog moralės pagrindas nėra jausmas - nei subjektyvus nei intersubjektyvus konkrečioje bendruomenėje - tačiau yra grindžiamas išimtinai tik universalia proto taisykle.⁶⁹ Dėl šios priežasties negali būti jokio sueities taško tarp grožio sprendinio, kuris yra laisvas nuo sąvokos, ir moralės, kurioje sąvoka (idėja) yra pirmiau veiksmo. *Sensus communis* nepriklauso nuo sąvokos, todėl yra redukuojamas į jausmą, kuris neturi jokios pažintinės vertės. Spręsdami apie objektą, kaip apie gražų, paprasčiausiai referuojame atgal į savo būseną, kurią sukelia laisvas nuo sąvokos (taigi, ir nuo bet kokio intereso) intelekto ir vaizduotės žaismas, tačiau nieko turiningo nepasakome apie patį objektą ar situaciją.⁷⁰ Tokio jausmo universalumą užtikrina tik, pirmiausia, tas pats žaismingas intelekto ir vaizduotės santykis, į kurį vienodai pakliūna visi žmonės susidūrę su grožio objektu, ir, antra, abstrahavimasis nuo subjektyvių polinkių, kuris ir

⁶⁷ Gadamer, 29.

⁶⁸ Ten pat.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ Ten pat, 38.

leidžia papulti į minėtą būseną.⁷¹ Taigi, Gadameris daro išvadą, jog „kai Kantas skonį vadina tikruoju bendruoju jausmu (angl. common sense), jis nebeturi omenyje visos didžios moralinės ir politinės šios sąvokos vartojimo tradicijos [...] todėl šis „skonis“ yra apibrėžiamas tik negatyviai, abstrahuojantis nuo to, kas jis nėra, o ne pozityviai, atsižvelgiant į tai, kad suteikia bendrumui pagrindą ir kuria bendruomenę.”⁷² Taigi, lygindamas istorinę *sensus communis* sampratą su Kantiškąja, Gadameris pastebi, jog pastaroji yra visiškai atsietą nuo bet kokio turinio ir referuoja tik į formalias struktūras, todėl negali būti pagrindas kurti bendrumą tarp skirtingų žmonių ir telkti juos išvien į bendrą visuomenę. Kanto *sensus communis* sąvoką plačiau gali būti suvokiama kaip estetiškos sąmonės išraiška, kurią Gadameris kritikavo kaip trukdančią pažinti ir teisingai interpretuoti.⁷³ Estetinė sąmonė atsieja interpretacijos objektą nuo jo buvimo pasaulyje, nuo istorinio konteksto ir visos tradicijos, kurioje objektas atsiskleidžia. Gadameris kritikuoja tokią sąmonę teigdamas, jog interpretacijos objektas negali būti duotas atskirai nuo visos istorinės tradicijos, kurioje neišvengiamai vystosi ir kinta, o interpretatorius, savo ruožtu, irgi negali objekto suvokti atsietai nuo savo paties ribotumo - savo buvimo tam tikroje tradicijoje. Pasauk autoriaus, tik priklausymas tam tikrai tradicijai, taigi, tam tikrų išankstinių nuostatų turėjimas, apskritai leidžia užklausti interpretuojamą objektą ir pažinti jį, nuolat plečiant savo akiratį.⁷⁴ Taigi, bet kokia interpretacija reikalauja to, ką Gadameris vadina „horizontų susiliejimu“ - nuolatinio dialogo tarp interpretuojamo objekto ir interpretatoriaus, tarp to, kas yra perduota tradicijos, ir to, ką interpretatorius įneša į objektą, žvelgdamas į jį iš dabarties perspektyvos.⁷⁵ Su Kantu Gadameris sutiktų dėl to, jog grožio sprendinys nepriklauso nuo aiškiai apibrėžtos ir determinuojančios sąvokos, tačiau nesutiktų su nesuinteresuoto kontempliavimo perspektyva, kuri atsieja kūrinį ir autorių nuo konteksto ir neleidžia su kūriniu įeiti į dialogo santykį, kuris tik ir įgalina apsvarstyti kūrinį jo konkretybėje. Taigi, iš Gadamerio analizės matyti, jog Kanto *sensus communis* samprata yra atsietą nuo žmogaus buvimo fenomenų pasaulyje ir negali pateikti jokio pagrindo meno refleksijai.⁷⁶ Iš to akivaizdu, kad juo labiau klysta Arendt, kuri atsietą nuo žmogiškojo buvimo pasaulyje *sensus communis* samprata bando grįsti praktinę politikos sritį. Siekdama apsvarstyti politinius fenomenus jų konkretybėje, autorė, ironiškai savo intencijoms, pasiremia tokia

⁷¹ Ten pat, 38-39.

⁷² Ten pat.

⁷³ Kristin Gjesdal, *Gadamer and the legacy of German idealism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012, 66.

⁷⁴ Gadamer, 301-305.

⁷⁵ Ten pat, 301-305.

⁷⁶ Kristin Gjesdal, 66.

konceptija, kuri partikuliarų objektą (įvykį, fenomeną) labiausiai atsieja nuo jo konteksto. R. Beiner taikliai pastebi, jog politikoje neįmanoma išvengti intereso - kiekvienu politiniu sprendiniu siekiama tam tikro praktinio intereso.⁷⁷ Panašu, jog Arendt tai suvokė, tačiau vis tiek politinio sprendinio pagrindu pasirinko Kanto estetinį sprendinį, tokiu būdu papildama į neišsprendžiamus prieštaravimus. Beiner manymu, Gadamerio hermeneutinė teorija galėjo būti tinkamesnis pagrindas politinio sprendinio teorijai, kadangi ji išvengia Kanto teorijai būdingo formalumo, ir atsižvelgia į su praktine politikos prigimtimi suderinama Aristotelio etika.⁷⁸

Apibendrinant, Arendt „įžeminta“ *sensus communis* samprata priešinga Kantiškam šios koncepcijos suvokimui ir nesuderinama su pačios autorės įvesta skirtimi tarp veikėjo ir stebėtojo. Arendt, siekdama suderinti objektyvumą su fenomenų pasaulio pliuralizmu, klysta politinio sprendinio pagrindu pasirinkdama *sensus communis* tokį, kaip šį jausmą suvokė Kantas. Kantas suderina objektyvumą su subjektyvumu estetiniam sprendinyje, eksplicitiškai teigdamas, kad bet koks praktinis interesas (tiek juslinis, tiek grįstas proto sąvokos pagrindu, taigi, net ir dorovinis) įsipaišęs į sprendinį, iš karto padaro jį šališku, ir tokio skonio sprendinio nebegalima laikyti grožio sprendiniu. Kitaip negu Arendt, Kanto *domino sensus communis* kaip visuomenę politiškai ar kultūriškai jungiantis bendras suvokimas. Estetiniai sprendiniai Kantą domino tik jo transcendentalinės filosofijos kontekste, tai yra, konkrečiai jį domino klausimas kaip įmanomi estetiniai sprendiniai kaip sintetiniai a priori, arba, kitaip tariant - kokios yra a priori struktūros, užtikrinančios universalios estetinio sprendinio galimybę. Tai reiškia, kad ir Kanto *sensus communis* buvo suvokiamas tik kaip jausmas, kurio universalumą užtikrina a priori elementų tam tikras santykis - būtent laisvas žaismas tarp vaizduotės ir intelekto. Remdamasi šia samprata, Arendt papuola į užburtą ratą: iš Kanto ji perima prielaidą, jog estetiškas sprendinys turi būti laisvas nuo bet kokio (proto (tikslo sąvokos) ar juslinio) intereso, todėl teigia, jog stebėtojas sprendinį formuluoja nesuinteresuotai kontempliuodamas grožio objektą. Vis dėlto, ieškodama sueities taško tarp tokios prielaidos ir empirinio politinio lygmens, Arendt priversta įnešti etinį turinį į formalią *sensus communis* koncepciją. Kadangi estetiškas sprendinys negali priklausyti nuo intereso (taigi, ir sąvokos), toks etinis turinys negali priklausyti nuo a priori proto taisyklės. Jokie loginiai, proto argumentai tampa neįmanomi siekiant sukurti teisingą politinį sprendinį, todėl Arendt kalba apie įtikinėjimą, retoriką, kaip priemonę pritraukti žmonių sutikimą su sprendiniu. Tokie metodai suponuoja tam tikrą sprendžiančiojo motyvą, interesą, nors Arendt, sekdamas Kantu, teigia, jog grožio sprendinys neturi priklausyti nuo intereso.

⁷⁷ Beiner, 135.

⁷⁸ Ten pat, 136.

2.2. Estetinės idėjos kaip politinės idėjos

Iš Kanto ir Arendt estetinio sprendinio teorijų analizės ir palyginimo matyti, jog autorė papuola į sunkiai išsprendžiamus prieštaravimus. Arendt pastangos suderinti formalią Kanto teoriją su pliuralistinę politikos realybę pasirodė nevaisingos. Dalis vėlesnių autorių, tyrinėjusių Kanto ir Arendt politinio sprendinio teorijas, savo dėmesį nukreipė į tiesos ir sprendinio santykį estetiniuose (Arendt atveju, ir politiniuose) sprendiniuose. Jeigu sprendiniai, kaip teigė abu nagrinėjami autoriai, yra nepriklausomi nuo sąvokos, tuomet neįmanomi jokie loginiai argumentai, kurie kreiptų į tiesos pusę. Šiuo pagrindu savo kritiką išdėstė J. Habermas, teigdamas, jog skirties tarp teorinio ir praktinio žinojimo įvedimas neleidžia Arendt pripažinti racionaliais argumentais pasiekiamo sprendimo.⁷⁹ Kanto ir Arendt veikaluose tai yra apibūdinama per skirtumą tarp determinuojančio ir reflektivaus sprendinio - sprendinys yra determinuojančio pobūdžio tuomet, kai konkretybė yra pajungiama bendrybei sąvokos pagrindu, o reflektyvus sprendinys referuoja į atvejus, kuomet konkretybei protas negali surasti aiškiai apibrėžtos sąvokos.⁸⁰ Tuo pačiu pagrindu Arendt kritikavo ir R. Beiner - jo pastebėjimu, tokia skirtis apskritai panaikina politinio žinojimo ar išminties galimybę - nebėra jokio standarto, kuriuo remiantis galėtume kalbėti apie kompetetingą politinį sprendinį ir tokį, kuris galėtų būti traktuojamas kaip politinis neišmanymas.⁸¹ Taigi, abiejų minėtų autorių kritika yra nukreipta į kognityvinio standarto politiniuose sprendiniuose atsisakymą. Vis dėlto, tokia kritika, nors ir pagrįsta, tačiau yra paremta tik tiesos ir sprendinio santykiu. L. Zerilli teigimu, tai nėra tikslinga kritika todėl, kad Arendt politiniame sprendinyje akcentuoja sprendinio laisvę, o ne atitikimą kokiam nors tiesos standartui.⁸² Laisvo kontempliavimo politikoje idėja galėtų būti viena iš priežasčių, kodėl Arendt politinio sprendinio pagrindu nepasirinko moralės (pagal Kanto suvokimą), nors pats Kantas savo politiniuose traktatuose kalbėjo apie neišskiriamą sąjungą tarp moralės ir politikos.⁸³ Vis dėlto, laisvė politiniame sprendinyje, apie kurią kalbėjo Arendt, nebuvo ta radikaliai subjektyvi laisvė, kurią galėtume priskirti menininkui, kuriančiam ryšius tarp

⁷⁹ Habermas, *Legitimation Crisis*, 108.

⁸⁰ Arendt, 83.

⁸¹ Beiner, 136.

⁸² Zerilli, *we feel our freedom*, 160-161.

⁸³ Imanuelis Kantas, „Į amžinąją taiką.“ Kn. Alvydas Jokubaitis (sud.), *Immanuel Kant politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996, 160.

objektų vien tik savo laisvos, subjektyvios vaizduotės galia. Kaip jau buvo dažnai akcentuota, Arendt rūpėjo atrasti vidurio kelią tarp subjektyvumo ir objektyvumo. Taigi, vis dėlto tam tikras validumo standartas yra, tačiau sprendinio teisingumo (pagrįstumo) standartu tampa ne išankstinė, apibrėžta sąvoka ar bet koks kognityvinis standartas, bet tai, kas įvardijama kaip „pavyzdinis validumas“.⁸⁴ Standartas, kuriuo remiasi estetiniai (politiniai) sprendiniai yra ne kognityviniai, bet teisingai parinkti, kultūriškai priimtini, pavyzdžiai, kurių pagrindu sąvoką yra ne iš anksto duota, tačiau estetiškai neribotai išplečiama.⁸⁵ Kaip jau buvo akcentuota, Arendt į sutikimą su sprendiniu žiūri kaip į pritraukiamą, įtikinamą sutarimą, kuris nepriklauso nuo proto argumentų. Priėmus tokį požiūrį, turėtume daryti išvadą, jog politikoje skirtingų nuomonių susidūrimas ir iš to gimstanti diskusija negali privesti prie tiesos sprendinio, vietoj to, sprendinio validumas yra priklausomas tik nuo įtaigumo konkrečiai bendruomenei. Konkrečioje (esančioje tam tikram istoriniam laike ir kultūrinėje erdvėje) visuomenėje atsiranda tam tikri nauji fenomenai arba senieji yra suaktualinami. Tai lemia, kad tam tikra sąvoka turi būt naujai apibrėžiama, atsižvelgiant į esančią padėtį. Tokiu būdu sprendiniai politikoje išlaiko laisvę: jie nėra priklausomi nuo aiškiai apibrėžtos sąvokos, tačiau atliepia kintančią visuomenę ir plečiasi priklausomai nuo jos, o teisingas sprendinys yra ne tas, kuris atitinka (objektyvią) tiesą, bet veikiau tas, kuris gali būti įteigtas kaip labiausiai atitinkantis socio-politinę realybę esamu laiku. Šioje darbo dalyje bus siekiama plačiau paaiškinti tokį požiūrį į politiką, kurio standartas yra ne tiesa (suprantama kaip visuotina ir būtina taisyklė), tačiau Kantiška estetinė idėja. Tai turėtų sudaryti galutinį vaizdą, kaip galėtų atrodyti idėja politikos, sukonstruotos pagal Kanto estetinę teoriją ir dar aiškiau atskleisti estetinio ir politinio sprendinio skirtumus. Pirmiausia, bus apibrėžta „estetinės idėjos“ ir „pavyzdžio“ reikšmė Kanto ir Arendt darbuose, kad vėliau galėtume pamatyti, kaip šios idėjos gali būti pritaikomos politikoje.

Arendt rūpėjo atrasti tokį politinio sprendinio pagrindą, kuris užtikrintų refleksijos laisvę ir neprimestų išankstinės taisyklės kiekvienam žmogui - dėl šios priežasties jos dėmesys buvo nukreiptas į estetiškes idėjas. Kanto estetinė idėja skiriasi nuo sąvokos, apie kurią kalbame loginių sprendinių atveju, savo neapibrėžtumu ir laisvu prisitaikymu prie konkrečių atvejų: „estetinė idėja aš vadinu tą vaizduotės sukurtą vaizdinį, kuris paskatina daug mąstyti, bet kartu jokia apibrėžta mintis, t. y. jokia sąvoka, negali būti jam adekvati, ir, vadinasi, jokia kalba nepajėgi visiškai jį pasiekti ir padaryti suprantamą“⁸⁶. Paprastai, kai konkretų objektą galime atpažinti kaip priklausanti bendrajai idėjai, taip yra todėl, kad turime bendrosios idėjos vaizdinį, arba, tai, ką Kantas vadina

⁸⁴ Arendt, 83.

⁸⁵ Ten pat, 170.

⁸⁶ Kantas, *sprendimo galios kritika*, 169.

schema.⁸⁷ Tačiau spręsdami apie objekto grožį, susiduriame su tokiu atveju, kai jokia bendroji idėja negali būti pritaikoma partikuliariam atvejui. Taigi, tokiu - reflektiviųjų sprendinių - atveju, tiltą tarp konkretaus stebinio ir estetiškos idėjos užpildo pavyzdžiai - tai yra, „konkretybės, kurios savyje talpina [...] sąvoką arba bendrąją idėją“.⁸⁸ Kantas teigia, jog vaizdiniai, kaip pavyzdžiai, estetinę sąvoką išplečia.⁸⁹ Arendt pateikia pavyzdį iliustruojanti koku būdu estetinė idėja, skatinama tam tikro naujo vaizdinio (konkretybės), yra išplečiama pasitelkiant tinkamus pavyzdžius: sakydamas, jog „šis žmogus yra drąsus“, sprendžiantysis, priklausantis graikų kultūrai, spontaniškai pamąstytų apie Achilo pavyzdį.⁹⁰ Tokį sprendinį būtų galima perfrazuoti į „šis žmogus elgiasi kaip Achilas“. Tokiame teiginyje, stebimas vaizdinys ar situacija (drąsus žmogus), yra naujas atvejis, kuris verčia protą praplėsti „drąsos“ sąvoką tokiu būdu, kuris atitiktų stebimą situaciją. Tam pasitarnauja graikų kultūros rėmuose priimtinas tam tikrą drąsos aspektą simbolizuojantis pavyzdys - Achilas. Taigi, kaip ir pastebėjo Arendt, pavyzdžiai iš tiesų veikia panašiai kaip „schema“ loginiuose teiginiuose - jie padeda konkretų atvejį sujungti su estetinė idėja, tik šiuo atveju mes kalbame apie tokias idėjas, kurios niekada nėra apibrėžtos, o tik nuolatos plečiamos vis naujų atvejų. Estetinės idėjos veikia panašiai kaip metaforos kalboje, kuriomis menininkai siekia išsakyti tai, kas neišsakoma aiškiai apibrėžtais žodžiais.⁹¹ Estetinė idėja yra neišsemiama, nauji atvejai protą skatina vis plėsti jos reikšmę, o tinkamai atrinkti pavyzdžiai pasitarnauja šiam plėtimui.

Estetinės idėjos dėl savo neapibrėžto pobūdžio gali puikiai atliepti politikos realybę - visuomenės pliuralizmą. Dėl skirtingų ir kintančių žmonių nuomonių, visuomet kinta ir viešo gyvenimo normos, nauji atvejai reikalauja naujo pasakojimo būdo, kitokių sąvokų, kurios labiau atitiktų aktualijas. Dėl šios priežasties, estетinių idėjų pirmumą prieš kognityvinius (tiesos) teiginius politikoje pastebėjo dalis Kanto „Sprendimo galios kritikos“ politines implikacijas tyrinėjusių autorių. L. Zerilli nuomone, Arendt klydo akcentuodama tik reproduktyvią vaizduotės galią - turėtume labiau atsižvelgti į Kanto akcentuotą produktyvią vaizduotės galią.⁹² Būtent estетinių (politinių) sprendinių atveju, vaizduotė pasireiškia savo laisvumu, kurdama ryšius tarp objektų,

⁸⁷ Arendt, 81-82.

⁸⁸ Ten pat, 84.

⁸⁹ Kantas, *sprendimo galios kritika*, 169.

⁹⁰ Arendt, 84.

⁹¹ Kirk Pillow, *Sublime understanding: Aesthetic reflection in Kant and Hegel*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2000. 250.

⁹² Zerilli, *we feel our freedom*, 173.

kurie natūraliai jų neturi.⁹³ Kaip viena iš pavyzdžių, autorė pateikia „lygybės“ idėją - šios sąvokos reikšmės praplėtimas politikoje yra pagrįstas ne logika bet vaizduote - antai, įvairios segreguotos socialinės grupės negali būti analitiškai išvedamos iš „lygybės“ sąvokos, tačiau mes praplečiame šią sąvoką vaizduotės pagalba taip, kad minėtos visuomenėje veikiančios grupės taptų jos dalimi.⁹⁴ Estetinė idėja nėra griežtai apibrėžta, todėl paliekama laisvos refleksijos galimybė, tuo pačiu leidžiant naujiems reiškiniams viešojo erdvėje būti integruotiems į idėją, taip adekvačiai atliepiančią kintančią, įvairialypę visuomenę. Sekdama Arendt, Zerilli pažymi retorikos svarbą siekiant kitų pritarimo politiniam sprendiniui - ne loginiais argumentais politikoje pasiekiamas pagrįstas sprendinys, tačiau būtent sugebėjimu projektuoti estetiškes (politines) idėjas taip, kad jos atitiktų esamą kontekstą ir įtrauktų į save naujai išskylančius ir pasikartojančius atvejus.⁹⁵ Įtikinti konkreta estetiško sprendinio tinkamumu padeda tie patys jau minėti istoriškai ar kultūriškai įsitvirtinę, vaizduotę žadinantys, pavyzdžiai. L. S. Thiele nuomone, pritraukti kitų nuomonę į savo pusę, taigi, formuoti tinkamiausią politinį sprendinį, reikia pasitelkiant tinkamus (adekvačiai atliepiančius visuomenę, naujus jos iššūkius) pavyzdžius, kurie kyla iš nuoseklaus naratyvo.⁹⁶ Autorės nuomone, Zerilli klysta pro akis praleisdama kuriamų naratyvų reikšmę politikoje - jie būtini tam, kad būtų galima įtikinti kokio nors sprendinio teisingumu. Autorės pastebėjimu, Zerilli palieka sprendinius „laisvai plaukiojančius“⁹⁷ - pavyzdžiui, sutikimas, jog homoseksualų santykiai egzistuoja kaip mūsų bendro pasaulio dalis dar nepasako kaip turėtume politiškai tvarkytis su šiuo faktu.⁹⁸ Tam, kad žmonės priimtų tam tikrus objektus ar reiškinius kaip platesnės idėjos dalį, reikalingi rišlūs pasakojimai, tad autorės teigimu, politiniai debatai yra ne loginių argumentų kovos, tačiau „konkuruojantys pasakojimai, kurie varžosi dėl gerų pavyzdžių statuso“.⁹⁹ Apibendrinus, abi minėtos autorės pažymi, jog estetiškos idėjos, dėl savo neapibrėžto pobūdžio, užtikrina laisvą sprendinį, atitinkanti kintančios ir pliuralios visuomenės aktualijas. Zerilli nuomone, dėl sprendinio sutariama ne loginiu pagrindu, bet pasitelkiant kultūriškai įtvirtintus pavyzdžius, Thiele papildo šią įžvalgą pastebėjimu, jog politinių diskusijų esmę sudaro ne argumentų kova, bet skirtingi susiduriantys naratyvai, kurie aiškina politinę realybę, ir iš kurių kyla visuotinai sektini pavyzdžiai.

⁹³ Ten pat, 180.

⁹⁴ Ten pat, 181.

⁹⁵ Ten pat, 171.

⁹⁶ Leslie Paul Thiele, „Judging hannah arendt: A reply to zerilli“ Political theory 33.5, 2005, 710.

⁹⁷ Ten pat, 712.

⁹⁸ Ten pat, 711.

⁹⁹ Ten pat.

Taigi, estetišės idėjos atrodo tinkančios tapti politinio sprendinio pagrindu - vieną vertus, jomis užtikrinamas subjektyvus elementas - refleksijos laisvė, taip išvengiant sąvokos determinacijos, kitą vertus, tam tikras visuotinis standartas užtikrinamas tinkamais pavyzdžiais. Vis dėlto, tokia politikos koncepcija prieštarauja Kanto estetikos teorijos prielaidoms. Kaip jau minėta, estetišės sprendinys negali priklausyti ne tik nuo proto sąvokos, bet ir nuo bet kokio intereso. Kanto estetišės teorijos atveju, teisingas estetišės sprendinys referuoja tik į formalias sąlygas - laisvą santykį tarp pažintinių galių - vaizduotės ir intelekto. Pavyzdžių ir naratyvų kūrimas, retorinės įtikinėjimo priemonės, apie kurias kalba aukščiau minėti autoriai, nurodo tam tikrą interesą. Tai, kad egzistuoja gausybė skirtingų naratyvų rodo, jog įsipinama tam tikro asmeninio intereso. Kitaip būti negali, kadangi nekalbama apie kognityviniu standartu paremta diskusija, todėl loginės ar tiesos klaidos nėra aktualios sprendžiant. Iš to galima daryti išvadą, jos estetišės idėjos nėra tinkamos politikoje - visų žmonių atžvilgiu teisingas sprendinys negali būti pasiekiamas sukuriant įtikinamą naratyvą, jis visuomet daugiau ar mažiau nurodo į kažkieno intereso įtvirtinimą. Ne be reikalo Kantas nerodė jokių intencijų sieti savo estetikos teoriją su politika. Tačiau, kaip jau minėta, autorius šnekėjo apie politikos ryšį su morale. Sprendimo galios kritikoje autorius nurodo, jog estetišės idėjos yra išvirkščios proto (moralės) idėjoms: jeigu estetišė idėja nurodo į atvejus, kuomet konkrečiam objektui išreikšti neegzistuoja jokia apibrėžta sąvoka, tai moralinė idėja referuoja į a priori proto idėją, kuriai nėra jokio adekvataus atitikmens gamtinėje tikrovėje.¹⁰⁰ Turint omenyje visus jau nurodytus prieštaravimus, kurie išskyla estetines idėjas bandant pritaikyti politikos sričiai, būtų galima veikiau atsižvelgti į moralinių idėjų vaidmenį politikoje. Kanto praktinio proto teorijoje, moralinės idėjos eina pirmiau patyrimo ir tokiu būdu, žmogus pats iš savęs yra patyrimo kūrėjas. Žmoguje taip išsaugoma laisvė kurti ryšius, kurių nėra pačioje gamtoje, tačiau šis kūrimas yra objektyvus ta prasme, jog proto idėjos, būdamos anksčiau patyrimo, yra universalios ir būtinos. Politikoje dažnai kalbama apie moralines idėjas - gėrį, teisingumą ir kitas - kuriomis neabejojame ir atpažįstame įvairiomis, nors ir aiškiai empiriškai neužčiuopiamomis, formomis pasirodant viešajame žmonių gyvenime. Tokių idėjų puoselėjimas ir išraiškos gali būti reikšmingesnės politikoje, negu estetišės idėjos. Prieštaravimai, kurie atsiranda bandant estetinėmis idėjomis grįsti politinius sprendinius yra išraiška to, jog estetika ir politika yra skirtingos sritys, kurios negali būti sutapatintos.

¹⁰⁰ Kantas, *Sprendimo galios kritika*, 169.

Išvados

Šiuo darbu buvo siekiama atskleisti Kanto „sprendimo galios kritikos“ galimas politines implikacijas. Tikslui įgyvendinti, darbe buvo analizuojama Kanto estetinio ir Arendt politinio sprendinio teorijos. Buvo žvelgiama į tai, kaip Kanto vartojamos idėjos ir sąvokos (sensus communis, estetiinė idėja), kurias autorius intencionaliai skyrė tik estetinei teorijai, Arendt veikaluose buvo pritaikomos politikai. Tokia analizė atskleidė teorinius prieštaravimus tarp autorių ir praktinius estetinio sprendinio įgyvendinimo politikoje sunkumus. Abiejų autorių darbų analizė ir palyginimas leidžia formuluoti tokias darbo išvadas:

(1) Arendt sulygina estetinį sprendinį su politiniu, iš Kanto ji perima prielaidą, jog sprendinys turi būti autonomiškas - nepriklausyti nei nuo proto sąvokos, nei nuo subjektyvių polinkių. Abstrahavimasis nuo šių interesų kiekvienam žmogui leidžia atsidurti laisvo žaismo tarp intelekto ir vaizduotės būsenoje, kuri sukelia intersubjektyvų pasitenkinimo jausmą (sensus communis)

Tai reiškia, jog norint sudaryti politinį sprendinį, kuris būtų subjektyviai universalus, šis negali priklausyti nuo jokio (net ir bendrojo) intereso. Savaime tai reiškia ir tai, jog politikoje sprendinio teisingumas negali būti matuojamas proto argumentais. Kadangi politinis sprendinys savaime yra sprendinys apie tai, kas tam tikroje visuomenėje turi būti įtvirtinta kaip teisinga (atsiranda tam tikroje etinėje plotmėje), Arendt privalo susieti sensus communis su etiniu turiniu. Sprendinys nepriklauso nuo intereso, todėl jo teisingumas negali remtis į a priori proto taisyklę. Tai reiškia, jog politinis sprendinys nėra susijęs su objektyvia moralės samprata (kaip tai suvokė Kantas). Politinio sprendinio teisingumas kyla iš bendruomenėje užgimusių moralės. Tai įneša tikslo sąvoką (interesą) į sensus communis sampratą, ir neatitinka Kantiškos šios sąvokos reikšmės, kuri nurodo tik į formalų pažinimo galių santykį. Arendt sykiu prieštarauja ir Kanto suvokimui apie objektyvią moralę ir autonomiškai sensus communis koncepcijai.

(2) Kadangi politiniai sprendiniai, būdami laisvi, negali priklausyti nuo sąvokos, politinių diskusijų, kuriomis siekiama sudaryti teisingą politinį sprendinį, pagrindu negali būti jokie proto argumentai. Sprendiniai turi įtikinti - tam pasirenkami kultūriškai ar istoriškai įtvirtinti pavyzdžiai. Naratyvai, iš kurių kyla pavyzdžiai, turi būti nuoseklūs ir kuo labiau atitinkantys egzistuojančią įvairialypę politinio gyvenimo tikrovę - naujus jos reiškinius ir esamus skirtumus. Estetiinė idėja tampa politikos pagrindu, kadangi ji, nurodydama ne į aiškiai apibrėžtą, bet nuolat per naują apibrėžiamą ir reikšmę plečiančią sąvoką, puikiai atliepia kintančią pliuralistinę visuomenę. Egzistuojanti naratyvų gausa rodo, jog ir čia įsipaišo interesas, todėl politinis sprendinys negali būti grynas

sprendinys, koks Kanto teorijoje yra estetiškas sprendinys. Bėgdama nuo tikslo sąvokos, Arendt vėl sugrįžta prie jos kitu keliu.

Iš viso to, kas pasakyta, pastebėtina, jog politikoje neįmanoma visiškai nesuinteresuota kontempliacija, todėl Kanto formali teorija, bandoma suderinti su praktine politika, reikalauja tam tikrų pakeitimų - etinio krūvio suteikimo jo vartojamoms sąvokoms, o tai galiausiai vėl gražina prie tam tikro intereso. Galima daryti galutinę išvadą, jog politikos neįmanoma įsivaizduoti nepriklausomos nuo kokio nors dorovinio intereso, bei tikslo sąvokos. Visą tai leidžia patvirtinti ir darbo pradžioje iškeltą tezė - Kanto estetišką teoriją yra per daug formali, kad atitiktų praktinę politikos prigimtį, todėl šios teorijos derinimas su politika neišvengiamai lemia tai, jog Kanto teorija turi būti užpildoma moraliniu turiniu, o tai, savo ruožtu, paneigia estetinio sprendinio autonomiškumą. Estetinės idėjos netinka politikos prigimčiai.

Turint omenyje nurodytas problemas, kurios kyla bandant sutapatinti estetiką su politika, tolimesni Kanto politinio mąstymo tyrimai galėtų atsižvelgti į estetiškoms idėjoms išvirkščias moralines idėjas. Moralinės idėjos dėl savo pobūdžio yra fundamentaliau surištos su politika. Politikoje neišvengiamai kalbama apie proto idėjas, tokias kaip laisvė, gėris ar teisingumas, kurios kuria patyrimą. Šių idėjų atpažinimas ir puoselėjimas yra svarbi buvimo pasaulyje kartu su kitais dalis. Moraliniai sprendiniai taip pat savyje derina objektyvumą kartu su žmogaus laisvės įrodymu ir užtikrinimu, be to, šios moralinės idėjos yra priklausomos nuo sąvokos, todėl derinasi su praktine politikos prigimtimi, kuri būtinai yra susijusi su kokia nors tikslo sąvoka.

Literatūros sąrašas:

1. Ankersmit, Franklin Rudolf, *Aesthetic politics: political philosophy beyond fact and value*. Stanford University Press, 1996.
2. Arendt, Hannah, *Lectures on Kant's political philosophy*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
3. Beiner, Ronald, „Hannah Arendt on Judging, Interpretative Essay”, Arendt, *Lectures on Kant's Political Philosophy*, 1992.
4. C. Weidenfeld, Matthew, „Visions of judgment: Arendt, Kant, and the misreading of judgment." *Political Research Quarterly*, 66.2, 2013.
5. Hans-Georg Gadamer, *truth and method*, 2 leid. London: Continuum, 2004.
6. Gjesdal, Kristin, *Gadamer and the legacy of German idealism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
7. Jokubaitis, Alvydas, „Aesthetic Elements of Politics." *Lithuanian Political Science Yearbook* 2003.
8. Jokubaitis, Alvydas, *Trys politikos aspektai: praktika, teorija, menas*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005.
9. Jürgen Habermas, Hannah Arendt's communications concept of power. *Social Research*, 1977.
10. Kantas, Imanuelis, *Grynojo proto kritika*, 3 leid. Vilnius: Margi raštai, 2013.
11. Kantas, Imanuelis, „Į amžinąją taiką.” Kn. Alvydas Jokubaitis (sud.), *Immanuel Kant politiniai traktatai*. Vilnius: Aidai, 1996.
12. Kantas, Imanuelis, *Praktinio proto kritika*. Vilnius: Margi raštai, 2015.
13. Kantas, Imanuelis, *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991.
14. Paul Thiele, Leslie, „Judging hannah arendt: A reply to zerilli" *Political theory* 33.5, 2005.
15. Pillow, Kirk, *Sublime understanding: Aesthetic reflection in Kant and Hegel*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press, 2000.
16. Plečkaitis, Romanas, „Grožis ir menas Imanuelio Kanto žvilgsniu.” Imanuelis Kantas, *Sprendimo galios kritika*. Vilnius: Mintis, 1991.
17. Rancière, Jacques. *Disagreement: Politics and philosophy*. U of Minnesota Press, 1999.
18. Zerilli, Linda MG, „We Feel Our Freedom” Imagination and Judgment in the Thought of Hannah Arendt. *Political Theory*, 33.2, 2005.

Summary

The conception of aesthetic politics in Kant's "Critique of Judgment"

Due to the decline of universal belief in natural law, modern democratic societies are characterized as being highly pluralistic. In absence of such a law, these societies meet a challenge of making a just political judgment - how does one rightly adjudicate among various different beliefs, without succumbing either to absolute moral universalism on the one hand, or radical subjectivism on the other? An inquiry into Immanuel Kant's "Critique of Judgment" might suggest us an answer, as Kant supposed aesthetic judgment to be subjectively universal. However, Kant himself only intended aesthetic judgments to be applicable to the sphere of arts. Hannah Arendt was the first one to look at Kant's aesthetic judgment as a political one as well. In this paper it is argued that such attempt of Arendt is unsound, because Kant's aesthetic judgment is formal and autonomous of concept, whereas political judgment is always related to an interest of some sort. In order to substantiate this claim, this paper reconstructs and compares theory of Kant's aesthetic judgment with Arendt's political judgment one. This comparison is done by looking into the usage of concepts of "sensus communis" and "aesthetic idea" in Arendt's theory of political judgment. The analysis revealed that Arendt imports moral content into Kantian formal "sensus communis". However, morality in Kant's theory is understood as dependent on the a priori concept, while aesthetic judgment must be free of any determinate concept. Therefore, the moral content that Arendt brings back to "sensus communis" is not the objectively moral one that Kant spoke of, but refers to a morality that is relative to a specific community. Furthermore, as aesthetic judgment cannot be dependent on a concept, a general agreement on just political judgment cannot be reached by logical argumentation. For this reason, Arendt speaks of rhetorical ways of reaching an agreement and the standard for such an agreement is not an argumentation, but "exemplary validity". The concept of "aesthetic idea" is understood not so much as a definite concept like a logical or moral one, but rather as indefinitely expanding concept, which encompasses new political events and conforms to plurality of political world. Various culturally accepted examples are used by one to build up narratives which should attract the consent of other community members. The just political judgment, therefore, is not the one that would coincide with an a priori moral law of any kind, but the one which expands a concept in such a way, which best meets the current socio-political reality of a particular society. However, such understanding of political judgment implies an interest in embedding a certain narrative as universally right, which means that it does not escape consideration of ends. Therefore, this study confirms the claim that Kant's theory of judgment cannot be applied to politics - the sphere of politics cannot escape inclusion of interest. For this

reason, it is suggested that one should rather look for a basis of politics in Kant's moral theory, which does not deny judgment's dependence on a priori law and, in a way, affirms freedom as well.